

TUSENPÅSEN

— och andra spelemän

Av Sven Rydstrand

Ur Hällungen 1978

Gångna tiders allmogespelmän i Bohuslän har inte på långt när rönt den uppmärksamhet som kommit deras kolleger på andra håll i landet till del. Kanske är det i någon mån den s.k. schartauanska rörelsen, som hållit dem tillbaka, och många har fått den mycket felaktiga uppfattningen allmogemusiken endast hört hemma i t.ex. Dalarna och Hälsingland.

Men det har ingalunda varit någon brist på spelmän och låtar i Bohuslän, åtminstone så långt traditionerna kan berätta. Spelmannen var visserligen inte någon högt ansedd person, ty i allmänhet var han fattig. Men han skulle vara med ändå vid alla högtidliga tillfällen, särskilt då vid bröllop. I en visa om ett sporröl av Christen i Mellby, allmogepoeten på Stångenäset vid 1800-talets början, heter det bl.a. följande:

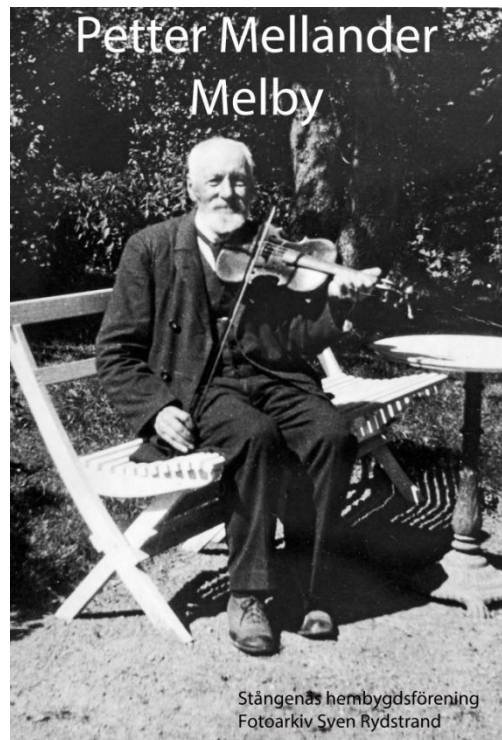
*"Se hur de åker nu
så fröjdefullt i solen,
och spelman på fiolen
till häst i spetsen drar.*

*Vad det är Ijuft att höra
, helst för de ungas öra
i sommarns sköra dar!"*

Men sockenspelmännen höll sig inom den egna bygdens gränser och det var ingen som förde deras alster vidare. Först på 1930-talet kom de bohuslänska låtarna att bli mera kända för en större allmänhet, då den bekante spelmansforskaren Nils Andersson gav ut sitt stora verk "Svenska låtar". I detta arbete berättas ganska utförligt om de då levande och verksamma spelmännen och en hel del av deras låtar blir upptecknade. Men någon vidlyftigare forskning i äldre spelmanstradition bedrev Nils Andersson inte.

Det var visserligen mest bland 1800-talets och 1900-talets spelmän, som Nils Andersson gjorde uppteckningar, men låtarna var i de flesta fall betydligt äldre. 1600- och 1700-talen är synnerligen mörka århundraden, då det gäller uppgifter om spelmän, men man får därför inte dra den slutsatsen att inga spelmän fanns.

Till höger: En av de förnämsta bärarna av den gamla spelmanstraditionen på Stångenäset var hemmansägaren Petter Mellander i mellby, Bro socken, som dog vid 95 års ålder år 1935. Från honom finns många låtar bevarade.

En enda gång har jag i Bohusläns kyrkoböcker under 1600-talet påträffat en spelman. Det är år 1672 på Sotenäset. Det året gifter sig nämligen Hans Persson-Spelman i Buwallstrand med Dote

Andersdotter, och de anges båda vara så fattiga att de inte förmår betala den lagstadgade vigselavgiften till prästen. Kanske hade denne spelman något handikapp, som gjorde att han inte kunde ha något annat yrke än spelmannens. Det har nämligen inte varit så ovanligt även senare att skickliga spelmän varit blinda eller lemlästa. Och fattigdomen synes nästan undantagslöst ha varit spelmännens trognaste följeslagare.

Ett intressant dokument om en blind spelman i Foss socken förekommer i Tunge härads dombok år 1793. I juli detta år fick nämligen tingsrätten en skrivelse från några bönder i Foss socken, som ville hjälpa den arme spelmannen till en bättre inkomst. Skrivelsen återges här ordagrant men* med normaliserad stavning:

"Som vi undertecknade såväl som flera av församlingens äldste har med varandra överenskommit att så mycket som till oss står på bästa sätt rekommendera ett vårt sockenbarn, en kristen och frände, som den nådige Guden har behagat pålägga den timliga och svåra plågan att han alldeles mistat sin syn och således inte kan vandra i denna världen utan andras hjälp och ledande. Men som han uti sin ungdom, då han ägde sina av Gud medskapade goda ögons ljus, lärt sig att spela på sin fiol, och sedan han av Gud blev sin syn betagen, har han ständigt formerat sig uti denna lärdom, att han alltid ibland andra, som idka denna profession, kunnat försvarligt sköta detta hantverk. Vi tror ock att välborne herr

häradshövding och vällovliga tingsrätten känner denne man. Vi menar Christian Christiansson vid Rotebruket här i socknen och anhåller om tingsrättens bifall och fastställelse, att såvida han förmår och kan, då måtte framför någon annan uti bröllop, barnsäl och andra samkväm och tillfällen, så vida han kan över lag bliva anmodad och icke någon annan, emot vite av spelmän som dessa tillfällen bevista utan att på sådana ställen önskas mer än en och nämnde Christian för andra omständigheter inte kan komma.

Med avvaktan av ett gunstigt rättvist utslag häröver framhärdar vi med oupphörlig vördnad. Välborne herr häradshövding och den vällovliga tingsrättens ödmjukaste tjänare:

*Andreas Jacobsson i Åtorp,
nämndeman.
Oluf Persson i Pilegård.
Jacob Hansson i Säleby.
Erich Erichsson i Ödby, nämndeman.
Simon Pettersson i Foss.
Andrias Trogen i Röstorp.
Torsten Engelbretsson."*

Tingsrätten hade för sin del intet att erinra emot skrivelsen, men den hade inte rättighet att avgöra ett sådant ärende utan överlät det till landshövdingen i Göteborg. Hans beslut är emellertid inte känt. Inte heller finns det några ytterligare uppgifter om Christian Christianssons fortsatta spelmansverksamhet.

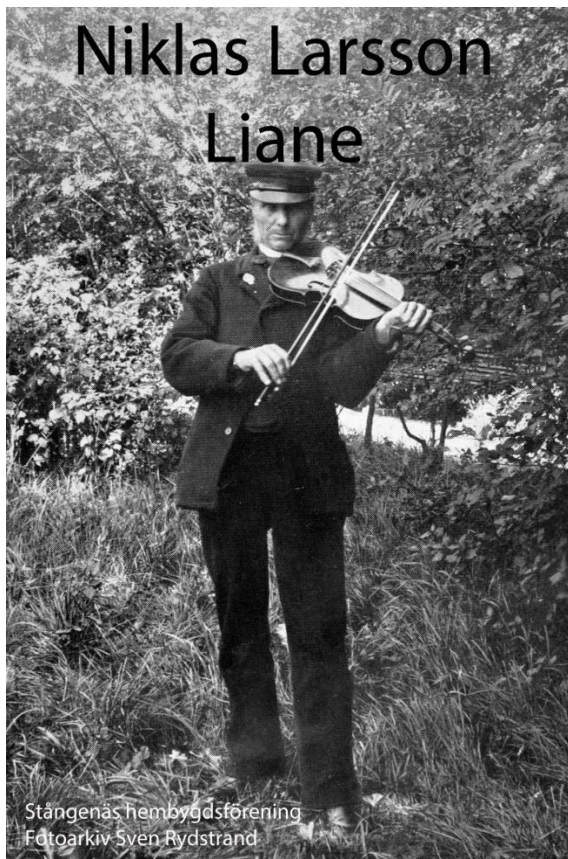
Allmogespelmän i Brastad vid seklets början.

Men är minnena från 1700-talet sparsamma, när det gäller allmogespelmännen, så framträder de desto mera på 1800-talet trots schartauanismens hotelser. Särskilt i Tunge härad fanns det vid 1800-talets mitt många spelmän. En del av dem känner man visserligen endast till namnet, men många av deras låtar har dock bevarats. Där fanns t.ex. "Bryngel på Stärken", "Tusenpåsen", Olle Solberg, Olle i Stärkestad, Albert Fossum och Anders Eriksson i Lilla Stackekärr. Den sistnämnde kallades vanligen för "Gömmen" efter sitt lilla torpställe. Fram på 1900-talet återupplivades de gamlas låtar av de förnämliga spelmännen Niklas Larsson i Liane, Svarteborg, soldaten Stedt i Foss och Oskar Stenström i Önne, Håby, för att blott nämna några av de mera kända.

Under 1800-talet verkade också på det närliggande Stångenäset de ännu ej glömda bondespelmännen Christen Olsson i Mellby, känd även som kompositör, konstnär och poet, samt Lorn i Rönningen på Skottefjället, Petter Mellander i Mellby, Johan Anton Lysell i Angård och Olof Pettersson i Brastad.

Såväl Lorn i Rönningen, i kyrkoboken skriven som Lorentz Simonsson, som Christen i Mellby och J. A. Lysell härstammade från samma släkt på Rönningens gård i Bro socken, där deras stamfader Nils Andersson var bonde i början av 1700-talet. Från honom härstammade också klockaren i Kville, Nils Landgren, som var född på Långeland i Bro. Såväl han som sonen, Benjamin Landgren, faderns efterträdare som klockare i Kville var kända som goda spelmän några årtionden kring sekelskiftet 1800. Dessa förhållanden antyder att spelmanstraditionerna ofta kan vara släktarv under många århundraden.

Det fanns många spelmän som var verkliga original. Andra hade av fattigdom och sjukdom drivits till att leva som enstöringar. En sådan var den nämnde "Tusenpåsen", som fått sitt öknamn av sina ovanligt lappade kläder. Han var född någon gång i början av 1800-talet i norra delen av Svarteborgs socken, och där framlevde han också största delen av sitt liv, som han fick sluta på fattiggården. Men en skicklig spelman lär han ha varit, och i sin krafts dagar företog han milslånga vandringar för att spela vid bröllop och andra festligheter.

Till vänster: Skomakaren Niklas Larsson i Liane var en av Bohusläns skickligaste fiolspelmän.

En som hört "Tusenpåsen" spela och även kunde återge hans låtar var Niklas Larsson i Liane, även han Svarteborgare och Bohusläns kanske främste allmogespelman i början av 1900-talet. Till professionen var han skomakare och född på gården Påstigen år 1857. På det lilla torpstället Liane i samma socken dog han 93 år senare. Då var han vida berömd och saknad för sina fina fiollåtar, som dock tyvärr aldrig blev inspelade på band.

Niklas Larssons spelmansbana började mycket tidigt. Han blev som liten pojke bekant med

spelmannen Anders Eriksson i Stackekärr och av denne fick han lära de vanligaste låtarna. Sedan gick han också i lära hos Lorn i Rönningen. Men fiolspelandet måste ske i smyg, ty folket i bygderna var till stor del angripet av läseriet, och man ansåg att allt spel och dans var ett syndigt nöje.

När den unge Niklas skulle gå och "läsa", höll det på att gå galet ty prästen i Svarteborg ville inte konfirmera någon, som spelade fiol. Trots att Niklas var rikt begåvad och hade lätt för sig, fick han gå och läsa år efter år och kunde inte få "slippa fram". Prästen uppmanade honom att bränna upp sin fiol, men det hade Niklas inte lust till. Han beslöt sig i stället för att gå upp till prästen i Naverstad och fråga om han inte kunde få "stå på gången" där. Och det fick han. För se prästen i Bullaren var ingen schartauan utan han förstod Niklas. *"Visst skall du bli konfirmerad"*, sade han och fortsatte:

"Det är ju väldigt roligt att du kan spela fiol. Då är du ju en konstnär, och det kan du känna dig stolt över! Det är många som har fått för sig att det är syndigt att spela, sjunga och dansa, men det är alldeles fel att fördöma sådan glädje."

Över dessa uppmuntrande ord kände sig Niklas glad, och han mindes också hur hans mor ofta sjöng en psalm, där orden föll ungefär så: "När David på sin harpa leker, det stormar ej i Sauls bröst". Som vuxen man blev Niklas också en verkligt skicklig spelman, som vart han än kom alltid gladde sina medmänniskor. Han fortsatte att spela ännu i nittioårsåldern. Då var han flerdubbel mästare efter att ha deltagit i åtskilliga spelmanstävlingar landet runt.